

Et drama som kunne fortjent en annen tekst

Steffenak EK.

Russerfangene

Sovjetiske krigsfanger i Norge og deres skjebne. Oslo: Humanist forlag, 2008. 356 s, ill. Pris NOK 328 ISBN 978-82-92-62236-0

Historien er dramatisk – og lite kjent. Sommeren 1942 kom det 100 sovjetiske kvinner for å arbeide på fiskebruk i Hammerfest, Bodø og Trondheim. Etter hvert kom det flere. Mange flere. Det var stort behov for sivil arbeidskraft.

Den kunne ikke skaffes i Norge, så tyskerne hentet krigsfanger fra frontene i øst. I oktober 1941 var det blitt bestemt at det enorme antall krigsfanger som den tyske armé tok under sin hastige fremrykking i Sovjet, skulle utnyttes i arbeid.

Ved slutten av krigen sto det 350 000 tyske soldater i Norge. Dem har vi hørt om, men ikke mye om de vel 140 000 utlendingsene, de fleste fra Sovjetunionen – krigsfanger som ble fraktet hit som arbeidskraft og som for en stor del bodde under konsentrasjonsleirliknende forhold (fig 1). Tallene er usikre, men det var rundt 95 000 sovjetiske krigsfanger i Norge. Hele 13 000 av dem døde – det er flere dødsfall enn både de norske (10 300 sivile og militære, ute og hjemme) og antall tyske falne i Norge (ca. 11 500). Nordland var leirfylket fremfor

noe. Mellom Rognan og Mo i Rana lå leirene «så tett som spiker», skriver historikeren Einar K. Steffenak her.

En lite kjent krigshistorie

Da engelskmennene senhøstes 1944 bombet *Rigel*, trodde de det var tyske soldater om bord. Det var det ikke, men om lag 2 500 russiske krigsfanger gikk med i det største forlis noen gang i Norge. Heller ikke det andre store skipsforliset, *Palatia*, der 1 000 mennesker omkom, er det mange henvisninger til i norsk krigslitteratur. Andre har fortalt deler av historien om russerne i Norge før – i bøker, i hovedoppgaver og i en doktorgrad (1). Men forfatterens ambisjon har vært å gi en mer samlende fremstilling, og han gir de tragiske forlisene den plass de bør ha i vår krigshistorie.

Det er synd at resultatet vanskelig kan sies å være vellykket. Det gjelder både på makro- og mikroplanet. På makroplanet gir Steffenak en fremstilling av den annen verdenskrig som velvillig lest kan sies å være gammelmodig. Steffenak demonstrerer hvor vanskelig det er å ha to tanker i hodet samtidig, at Stalins regime var sterkt undertrykkende og at det var i øst Tyskland møtte det militære nederlaget (2). «Landet var Sovjetunionen, og på makttroppen tronet Josef Stalin. Fangetransportene var like gamle som staten selv.» Den som ikke får med seg betydningsinnholdet her, får sjansen utallige ganger senere. Dette er kaldkrigsreportasje 20 år for sent. Kritikken av sovjetsystemet er å slå inn åpne dører, og det må kunne gå an å vurdere russernes betydning for den endelige seier uten å nevne Moskva-prosessen og Katynskogen *hver* gang. Dessuten

var ikke fangetransporter like gamle som Sovjet. De var betydelig eldre. Bolsjevikene overtok tsarens gamle system, slik det er skildret hos Dostojevskij (1821–81), Tolstoj (1828–1910), Leskov (1831–95) og Tsjekhov (1860–1904). Men at systemet var mer utbredt under Stalin, er det liten tvil om.

Kildenes fange

Som leser undrer man seg over hvor mye Steffenak vil ha med av stort og smått. Han har utvilsomt gjort et fortjenestefullt arbeid med kildene, men resultatene kommer hulter til bulter, og det er – til tross for de mange fotnotene – ikke lett å se hvor alle opplysninger stammer fra. Han er stedvis blitt kildenes fange. Ikke alt man finner i arkivene behøver å bli meddelt leseren.

Steffenaks hovedoppgave i historie (1995) var om repatrieringen av krigsfangene, og dette spennende temaet fyller en stor del av boken. Repatrieringen av de sovjetiske krigsfangene utgjør, akkurat som gravplassaken etter krigen, lite gloriose deler av norsk historie. Men også her fremstilles sovjetborgernes skjebne etter den annen verdenskrig i et rent kaldkrigslys. Det er riktig, slik det er dokumentert mange andre steder, at den sovjetiske «Ordre nr 270 av 16. august 1941» karakteriserte krigsfanger som landsforrædere. Men dekretet fra 7. juni 1945, som ga generell amnesti til så å si alle krigsfanger av ser-sjants grad og lavere, bortsett fra dem som hadde tjenestegjort i tyske styrker, nevnes ikke her. Mange av krigsfangene havnet i fangenskap etter krigen, men historikeren Marianne Neerland Solheim har dokumentert at det ikke var slik at alle ble tatt av dage eller havnet i straffeleir ved hjemkomsten (1). Parallellen til den svenske forfatteren Per Olov Enquists undersøkelse av hvordan det gikk med «balterutleveringen» i Sverige er slående. Myter blir ikke sannere ved å gjentas (3).

Stort, men ikke vellykket arbeid

Russerfangene omhandler et underkommunisert, viktig og dramatisk tema fra norsk og russisk krigshistorie, men det er synd at man ikke har maktet å gjennomføre prosjektet på en bedre måte.

Per E. Børdahl

per.e.bordahl@helse-bergen.no
Kvinnelinkken
Haukeland Universitetssykehus

Litteratur

1. Solheim MN. Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941–1945: antall, organisering og repatriering. Doktoravhandling. Tromsø: Institutt for historie, Universitetet i Tromsø, 2004.
2. Merrildale C. Ivan's war: the Red Army 1939–1945. London: Faber and Faber, 2005.
3. Enquist PO. Legionärerna. Stockholm: Norstedt, 1968.

Figur 1 Russiske fanger bespises på bakken i en fangeleir sensommeren 1941. Foto SCANPIX